

نسخه های خطی اسلامی در روسیه

نگارش
سین متقی

با مقدمه
دکتر ابوذر ابراهیمی

سازمان اسناد و کتابخانه ملی جمهوری اسلامی ایران

۱۳۹۵

فهرست نویسی پیش از انتشار کتابخانه ملی جمهوری اسلامی ایران

سرشناسه	متقی، حسین، ۱۳۳۸ -
عنوان و نام پدیدآور	نسخه‌های خطی اسلامی در روسیه / نگارش حسین متقی؛ با مقدمه ابودر ابراهیمی ترکمان.
مشخصات نشر	تهران: سازمان اسناد و کتابخانه ملی جمهوری اسلامی ایران؛ سازمان فرهنگ و ارتباطات اسلامی، ۱۳۹۵.
مشخصات ظاهری	۳۶۰ ص.
شابک	۹۷۸-۹۶۴-۴۴۶-۴۴۱-۶
وضعیت فهرست نویسی	فیا
موضوع	اسلام -- روسیه -- نسخه‌های خطی -- فهرست‌ها
موضوع	Catalogs -- Islam -- Manuscripts -- Russia
موضوع	نسخه‌های خطی -- روسیه -- فهرست‌ها
موضوع	Russia -- Catalogs -- Manuscripts
موضوع	ابراهیمی ترکمان، ابودر، ۱۳۳۷ - مقدمه‌نویس
شناسه افزوده	سازمان اسناد و کتابخانه ملی جمهوری اسلامی ایران
شناسه افزوده	سازمان فرهنگ و ارتباطات اسلامی
شناسه افزوده	Sāzmān-i Farhang va Irṭibātāt-i Islāmī
شناسه افزوده	ZV7835/ ۱۱۲.۳۱۳۹۱
رده بندی کنگره	۶/۲۹۷
رده بندی دیویی	۴۷۱۶۰
شماره کتابشناسی ملی	

شابک : ۹۷۸-۹۶۴-۴۴۶-۴۴۱-۶

سازمان اسناد و کتابخانه ملی جمهوری اسلامی ایران

سازمان اسناد و کتابخانه ملی جمهوری اسلامی ایران

نسخه های خطی اسلامی روسیه

نگارش حسین متقی

ناشر: انتشارات سازمان اسناد و کتابخانه ملی جمهوری اسلامی ایران

با همکاری سازمان فرهنگ و ارتباطات اسلامی

شمارگان: ۵۰۰ نسخه / چاپ اول ۱۳۹۵

چاپ و صحافی: سازمان اسناد و کتابخانه ملی جمهوری اسلامی ایران

مهدی ادیبی

ناظر چاپ: پرویز بختیار

بها: ۲۵۰۰۰۰ ریال

نشانی: تهران، بزرگراه شهید حقانی (غرب به شرق)، بعد از ایستگاه مترو، بلوار کتابخانه ملی

دفتر فروش: ۸۱۶۲۳۳۷۷-۸۱۶۲۳۳۱۵ نمابر: ۸۱۶۲۳۳۰۱

وبگاه: www.nlai.ir پست الکترونیک انتشارات: Publication@nlai.ir

تصویر روی جلد: گراور مرقع نفیس با مضامین «محمد رسول الله (ص) - امان یا علی (ع)»، چاپ مطبعه ی کریمیه در قازان - جمهوری تاتارستان - روسیه، سال ۱۹۹۰م.

تصویر پشت جلد: برگ انجام نسخه ی خطی نفیس الذخیره فی علم الکلام، تألیف سید مرتضی علم الهدی (د. ۴۳۶ق)، به خط کاتب عالی بن سلیمان، در قسطنطنیه مصر، با تاریخ کتابت ۴۷۲ق، موجود در کتابخانه ی ملی روسیه در سنت - پترزبورگ. شماره ی نسخه «۱۱۱ عربی، مجموعه ی آبراهام فرکویس».

فهرست مطالب

۷	سخن ناشر
۹	تقریظ ریاست محترم سازمان فرهنگ و ارتباطات اسلامی
۱۱	پیشگفتار
۲۱	کلیات دستنویس های اسلامی در روسیه
۲۹	کلیات دستنویس های اسلامی در مسکو
۳۵	مرکز ادبیات شرق در کتابخانه لنین
۳۹	کتابخانه دولتی روسیه (لنین سابق)
۴۳	مرکز بایگانی اسناد کهن روسیه
۴۷	کتابخانه دولتی - تاریخی روسیه
۵۱	نسخ خطی در جمهوری های تاتارستان، داغستان و باشقیرستان
۵۷	کلیات دستنویس های اسلامی در سنت پترزبورگ
۶۳	کتابخانه ملی روسیه (سالتیکف شدرین)
۸۵	انستیتو دستنویس های شرقی آکادمی علوم روسیه
۱۱۳	جلوه هایی از دستنویس های هنری در روسیه

- ۱۳۱ سه نسخه تفسیر کهن فارسی در سنت پترزبورگ
- ۱۴۱ اسنادی از حمایت و دفاع صفویه از پادریان و مسیحیان
- ۱۴۵ فهرست‌رازی نسخه‌های خطی فارسی در سنت پترزبورگ
- ۱۸۱ کتابخانه‌ی دانشکده‌ی شرق‌شناسی دانشگاه سنت پترزبورگ
- ۱۸۷ مجموعه‌ی هنری در موزه ارمنستان
- ۱۹۳ جرحه‌ای از دست‌نویس‌های علوی در سنت پترزبورگ
- ۲۰۱ دست‌چینی از نسخ خطی محاضرات ادبی در سنت پترزبورگ
- ۲۱۵ شمه‌ای از میراث مکتوب مشترک ایران و روسیه
- ۲۲۹ خاورشناسان و ایران‌شناسان برجسته روسیه
- ۲۶۳ منابع پژوهش (گزیده)
- ۲۶۵ به‌گزینی از تصاویر دست‌نویس‌های هنری در روسیه

سخن ناشر

انتشارات سازمان اسناد و کتابخانه ملی جمهوری اسلامی ایران، چاپ و نشر آثار علمی و تخصصی مرتبط با علم اطلاعات و دانش‌شناسی، علوم آرشیوی و اسنادی، ایران‌شناسی و اسلام‌شناسی، نسخه‌های خطی، تاریخ شفاهی و... را که عمدتاً مورد نیاز و استفاده کتابخانه‌ها و آشنایان و مراکز اسنادی و نیز نهادهای آموزشی و پژوهشی هستند برعهده دارد.

خط‌مشی انتشاراتی سازمان در این زمینه، اولویت چاپ منابع حرفه‌ای و تخصصی مانند سرعنوان‌های موضوعی، گسترش‌ها، رده‌ها، اصطلاح‌نامه‌ها، دستنامه‌ها، مستندها، ماخذشناسی‌ها، فهرست‌ها و... و نیز چاپ و چاپ منابع نادر و نفیس از جمله نسخ خطی و نشریات قدیمی و... است.

یکی از اقدامات این انتشارات که به منظور گسترش و تقویت فعالیت در زمینه‌های یاد شده صورت می‌پذیرد، همکاری با سازندگان دستگاه‌های دولتی و غیردولتی در حمایت و تأمین شرایط و امکانات چاپ و نشر آثار و مقالات و دستاوردهای علمی و پژوهشی است که اثر حاضر یکی از نمونه‌های آن است.

سازمان اسناد و کتابخانه ملی
جمهوری اسلامی ایران

سرآغاز

در طول مدت حضورم به عنوان رایزن فرهنگی در فدراسیون روسیه، به این واقعیت پی بردم که میراث خرابیهایی از ایران و اسلام در کتابخانه‌ها، دانشگاه‌ها و موزه‌های روسیه وجود دارد. در این میان، میراث مکاتب ایران - اسلامی موجود در کتابخانه‌ها و آرشیوهای این کشور، داستان دیگری دارد. بسیاری از اسناد ایران که در آرشیوهای روسیه موجود است، اسنادی است که اگر بازخوانی و معرّفی شوند، زوایایی از تاریخ دو کشور و نیز زوایای اندیشه‌های پیدا و پنهان سیاسیون ایران و اتحاد جماهیر شوروی (سابق) را در ادوار مختلف روشن خواهد کرد؛ البته مقوله اسناد آرشیوی از نوعی دیگر است که گفتگو از آن را به مجال دیگر واگذار می‌کنم. اما نسخه‌های خطی موجود در کتابخانه‌های فدراسیون روسیه، به دلیل پنهان ماندن در پس - یواژه‌های آنین که هفتاد سال رابطه این کشور را با جهان، به کمترین حدّ ممکن تنزل داده بود، هنوز برای ما ناشناخته است.

این مسأله، همواره دغدغه‌ای در ذهن این کمیته ایجاد کرده بود. در سال ۱۳۹۱ بر آن شدم، تا از برادر اندیشمند فاضل محترم حجت الاسلام و المسلمین علی صدرائم خراسانی، به دستی از نزدیک بر نسخه‌های خطی دارد، دعوت کنم تا برای فهرست‌نویسی نسخ خطی فارسی و اسلام، به روسیه بیایند، در خلال گفتگوها پیشنهاد دادند که جناب آقای دکتر حسین متقی نیز در این سفر باشند؛ البته بنده ایشان را نمی‌شناختم، پذیرفتم و هر دو بزرگوار به روسیه آمدند. در همان نگاه اول متوجّه شدم، آقای متقی دلی بر دغدغه دارند و بسیار دلسوز هستند و مشتاق‌اند تا هر چه زودتر فهرستی از نسخه‌های خطی را سامان دهند؛ بی‌آنکه زحمتی بر بنده و همکارانم داشته باشند، به سن پترزبورگ رفتند و درویش وار به فهرست‌نویسی نسخ خطی فارسی انستیتو دستنویس‌های شرقی فرهنگستان علوم روسیه، مشغول شدند. حاصل این کار دل، فهرستی شد که الحمدلله، به همت کتابخانه آیت الله

کتابخانه‌ی آیت الله العظمیٰ مرعشی نجفی (ره)، در سال ۱۳۹۲، به زیور طبع آراسته شد؛ البته در گردآوری آن فهرست گرانسنگ، دوستان و همکاران دیگری هم مشارکت داشتند، شکر الله سعيهم.

با توجه به مقبولیت و استقبال محققان از فهرست یاد شده، با مشورت عزیزان در سازمان، تصمیم بر این شد، کار سنگین فهرست‌نگاری و معرفی نسخ خطی فارسی مؤسسه‌ی مذکور در سن پترزبورگ، دنبال شود، با هماهنگی‌های به عمل آمده، با رایزنی ایران در مسکو و انستیتوی مذکور در سن پترزبورگ آقای ... در سال ۱۳۹۳ عازم روسیه شده و به تنهایی زحمات معرفی تعدادی دیگر از نسخ خطی فارسی را عهده‌دار شدند؛ وی که در این سفر، با دشواری‌هایی در هماهنگی‌ها هم روبرو شده بودند، اما ... به ابرو نیاورده و عاشقانه مشغول به کار شدند، که حاصل از خود گذشته‌های ایشان در این سفر، مشقت مجلدی دیگر از فهرست نسخ خطی فارسی مؤسسه‌ی مذکور است، که همزمان با این اثر، ان شاء الله از سوی سازمان، منتشر می‌گردد.

اما اثری که پیش روی ماست، مجموعه‌ای از آمارها، اطلاعات و گزارش‌هایی از آخرین وضعیتِ موازیت کهن اسلامی و ایرانی، در جای جای فدراسیون روسیه و جمهوری‌های خودمختار آن کشور است که همراه نمونه‌هایی ملموس از جلوه‌های هنری تمدن ایران اسلامی، موجود در مراکزی مانند کتابخانه‌ی ملی روسیه (سالتیکف شدرین سابق)، کتابخانه‌ی ولایت روسیه (لنین سابق)، انستیتو دستنویس‌های شرقی آکادمی علوم روسیه، موزه‌ی ارمیتاژ و کتابخانه‌ی تاریخی - دولتی مسکو، با تلاش مضاعف ایشان، گردآوری شده است. امیدوارم ان شاء الله این اثر، ریحانه‌ای به روی اندیشمندان و پژوهشگران متون کهن کشورمان، بگشاید و مقبول نظر حضرت حق باشد.

ابوذر ابراهیمی

رئیس سازمان فرهنگ و ارتباطات اسلامی

اگر نه مدبسم ابر بودی تاج عنوان با

کشتی تا قیامت نو خط شیرازه دیوان با

تاریخ رسمی روسیه به قرن چهاردهم میلادی باز می‌گردد که قلمرو پادشاهی تجاری مسکو، به عنوان بازیگر اصلی، در بین چندین منطقه کوچکتر مشابه، مطرح شد. ایوان چهارم، معروف به «ایوان خوف» نخستین حاکم مسکو بود که خود را «تزار» نامید. در سده‌ی هفدهم خاندان رومانوف به حکومت روسیه دست یافتند و تا سصد سال بعد بر این کشور حکومت کردند. پتر کبیر، کاترین کبیر از معروف‌ترین پادشاهان این سلسله بودند که اصلاحات زیادی را در جهت مدرن‌سازی این کشور به انجام رساندند.

در اوایل قرن بیستم، نارضایتی‌های عمیق در میان بخش‌های مختلف جامعه‌ی روسیه به اعتراضات گسترده‌ای در این کشور انجامید. نارضایتی که حاکمان کشور نسبت به درد و رنج توده‌های مردم بی‌تفاوت به نظر می‌رسید، جریان‌های سیاسی رادیکال در کشور قوت گرفتند. واقعه‌ی معروف به دوشنبه خونین در سال ۱۹۰۵، شکست روسیه از ژاپن در جنگ سال ۱۹۰۵ و شکست‌های این کشور در جنگ جهانی اول، این نارضایتی‌ها دامن زد. در سال ۱۹۱۷م انقلابی به رهبری حزب بلشویک، که در سال ۱۹۰۳ به رهبری لنین و تحت تأثیر آموزه‌های کارل مارکس تشکیل شده بود، به حکومت تزارها در این کشور پایان بخشید. با وقوع انقلاب کمونیستی نام کشور روسیه به اتحاد جماهیر شوروی، تغییر یافت. روسیه، با عنوان جمهوری فدراتیو روسیه شوروی، مهمترین و بزرگ‌ترین جمهوری در اتحاد جماهیر شوروی بود. اوایل حکومت لنین با جنگ داخلی همراه بود و پس از مدتی رقابت برای جانشینی لنین شدت گرفت. وی در سال ۱۹۲۴م درگذشت و ژوزف استالین در سال ۱۹۲۹م

به رهبری بلامنازع حزب کمونیست دست یافت. سیاست‌های استالین به صنعتی‌سازی سریع کشور انجامید، اما حکومت او با حجم غیرمنتظره‌ای از پاکسازی‌های سیاسی، تبعیدهای دسته‌جمعی و حبس و زندان همراه بود.

در آگوست ۱۹۴۱م آلمان به شوروی یورش برد و جنگی چهارساله درگرفت که ۲۷ میلیون شهید شوروی در طی آن جان باختند. شوروی در این جنگ پیروز شد و کنترل سیاسی بیشتر قلمرو اروپای شرقی و مرکزی را برای خود تضمین کرد. استالین تا زمان مرگش در سال ۱۹۵۳م در قدرت باقی ماند. در این دوران حزب کمونیست با استفاده از دستگاه امنیتی عظیم خود تمام جنبه‌های زندگی حیات اجتماعی جامعه تسلط یافت و شوروی با پراختن بهایی گراف از حیات انسان‌ها به یک ابرقدرت صنعتی و نظامی تبدیل شد. خروشچف جانشین استالین تلاش کرد تا جنبه نامهربمانه‌ی حکومت استالین را افشا کرده و در عین حال بخش‌های کلید حکومت کمونیستی را حفظ کند. وی سانسور را در جامعه کاهش داده و سیاست خارجی همزیستی مسالمت‌آمیز با غرب را در پیش گرفت؛ اما با سرکوب قیام سال ۱۹۵۶م مجارستان به سلطه‌ی این کشور بر دولت‌های دست‌نشانده شوروی ادامه داد. با این حال دستگاه حزبی اعتماد خود را به وی از دست داده و اعتبار خروشچف در پی نحمودی مواجهه او با بحران موشکی ۱۹۶۲م کوبا کاهش یافت. در سال ۱۹۶۴م در یک کودتای حزبی ساقط شد.

در دوران برژنف (جانشین خروشچف)، شرایط زندگی برای توده‌های مردم قابل پیش‌بینی‌تر و مناسب‌تر شد اما سرکوب سیاسی ادامه یافت. با این حال با توجه به کاهش رشد اقتصادی و سربرآوردن مشکلات اجتماعی دوران برژنف به عصر رکود معروف شد. از سال ۱۹۷۹م شوروی در جنگی طولانی و خونبار در افغانستان درگیر شد که یک نسل کامل

پیشگفتار

قربانی آن شدند. در سال ۱۳۷۰ش/۱۹۹۱م شوروی پس از جنگ سرد طولانی با غرب، در زمان حکومت میخائیل گورباچف، از هم فروپاشید و فدراسیون روسیه به جای آن نشست.

روسیه با نام رسمی «فدراسیون روسیه» پهناورترین کشور جهان است که در شمال اوراسیا قرار دارد. این کشور در آسیای شمالی و اروپای خاوری واقع است و با اقیانوس آرام شمالی، اقیانوس منجمد شمالی و نیز دریای خزر، دریای سیاه و دریای بالتیک مرز آبی دارد. روسیه با ۱۴ ش.م. آسیا، اروپایی مرز زمینی دارد و با کشورهای پیرامون دریای برینگ، دریای ژاپن، دریای خزر، دریای سیاه و دریای بالتیک ارتباط دریایی دارد. روسیه با ۱۷,۰۷۵,۴۰۰ کیلومتر مربع وسعت، پهناورترین کشور جهان است. پهناوری روسیه دو برابر مساحت کانادا یا چین یا ایالات متحد آمریکا است. پایتخت روسیه شهر مسکو است که در باختر و بخش اروپایی کشور است و بزرگترین شهر اروپایی است.

روسیه حدود ۱۴۳ میلیون نفر (برآورد سال ۲۰۰۳م) جمعیت دارد، که از این دید در جهان دارای جایگاه نهم است. تراکم جمعیت روسیه ۸/۰ نفر در هر کیلومتر مربع است که از پایینترین نرخهای تراکم جمعیت در جهان است. نرخ رشد جمعیت در این کشور منفی است. بیشتر جمعیت روسیه در غرب این کشور (بخش اروپایی) زندگی می کنند. حدود ۸۰ درصد (۱۱۵ میلیون نفر) از مردم روسیه از نژاد روسی هستند و سایر نژادهای این کشور عبارتند از: تاتار، اوکراینی، چوواش، چچنی، ارمنی، داغستانی، مغول، آواری، اینگوش، چرکس، بالکار، اوستیایی، آذری، گرجی و.... زبان رسمی روسیه، زبان روسی است، ولی حدود ۳۰ زبان دیگر نیز در جمهوریها و مناطق خودمختار این کشور وجود دارد. زبان روسی از زبانهای زنده جهان است و بعد از زبان اسپانیولی و لاتین رتبهی پنجم را دارد. روسیه ۲۱ جمهوری

خودگردان دارد که بیشتر در جنوب باختر کشور (قفقاز شمالی) قرار دارند.

روسیه فرهنگ پُرباری دارد و نویسندگان معروفی مانند تالستوی و داستایوفسکی روسی بوده‌اند. روسیه تا پیش از قرن هجدهم یک حکومت نه چندان نیرومند در خاور اروپا بود و وسعت آن چندان زیاد نبود. تا اینکه در آغاز قرن ۱۸ میلادی و با اصلاحاتی که تزار پترکیر انجام داد، این کشور به یک امپراتوری پهناور و نیرومند تبدیل شد. در سال ۱۹۱۷م انقلاب کمونیستی در این کشور به وقوع پیوست و نام کشور به اتحاد جماهیر شوروی تغییر یافت. روسیه، با نام جمهوری فدراتیو روسیه، مهمترین و بزرگ‌ترین جمهوری در اتحاد جماهیر شوروی بود.

واحد پول روسیه روبل (RUB) است. یک روبل نیز ۱۰۰ کوپک است. اقتصاد روسیه صنعتی و نیز وابسته به منابع بزرگ انرژی است. کشور به ویژه گاز است و راه‌های ترابری این کشور نیز بسیار مهم هستند. روسیه با تولید ناخالص داخلی ۲۱۱۸ تریلیون دلار در سال ۲۰۱۳ هجدهمین اقتصاد بزرگ جهان و سرانه ۱۱،۷۳ دلار روبل و نهمین کشور جهان بوده است. اقتصاد این کشور بر پایه سرمایه داری و خصوصی سازی است، که این موضوع پس از فروپاشی شوروی و رهایی از اقتصاد دولتی و سوسیالیستی انجام شد. روسیه از اعضای گروه هشت و از کشورهای صنعتی به حساب می‌آید.

نوع حکومت هم در روسیه به صورت چند حزبی فدرال بوده و اکنون (۲۰۱۴م) ولادیمیر پوتین، رئیس جمهور و دمیتری مدودف، نخست وزیر روسیه است. سیاست کنونی روسیه، همکاری و عدم تنش با غرب و تلاش برای اتحاد کشور است. ولی به خاطر گسترش ناتو به شرق و پس از درگیری روسیه با گرجستان بر سر اوستیای جنوبی و نیز اخیراً به جهت مسأله اوکراین و کریمه، روابط روسیه و غرب تا حدودی به تیرگی گراییده است. روسیه

در جامعه‌ی بین‌المللی از جمله کشورهای به حساب می‌آید که از فرهنگ و هنر دفاع می‌کنند و مردم این کشور هم، عمدتاً از مردمانی با فرهنگ به حساب می‌آیند.

اکثریت مردم فدراسیون روسیه مسیحی و پیرو ارتدوکس هستند؛ اما ادیان دیگر شامل اسلام، یهودیت و به‌دیسیم، نیز دارای طرفداران نسبتاً زیادی هستند؛ با این حال اسلام، پس از مسیحیت ارتدوکس، دومین دین شناخته شده در روسیه است. کلیسای ارتدوکس روسیه، سازمان مذهبی اصلی در روسیه است که در مناطق مختلف روسیه و در جامعه مشترک‌المنافع کشورهای خارجی ۱۱۰۰۰۰ نفر سقفی دارد و بیش از ۱۹۰۰۰ جمعیت کلیسایی و بنای کلیسایی، حدود ۴۸۰ دیر، سومه، بیش از ۱۵۰ نفر اسقف ارشد، ۱۷۵۰۰ نفر کشیش و ۲۳۰۰ نفر از درجات پایین‌تر کلیسای و همچنین از سال ۱۹۹۰م الکی دوم، پانزدهمین اسقف اعظم (پاتریک) و تاریخ کلیسا همراه با روح مقدس (هیأت رئیسه اسقف‌ها) امور کلیسایی را اداره می‌کند. باید افزود که علاوه بر کلیسای ارتدوکس در روسیه، فرق دیگر مسیحیت، از جمله کاتولیک‌ها، پروتستان‌ها و ارمنی‌ها، برخی خود کلیساهایی دارند.

اسلام در حال حاضر در بخش عظیمی از روسیه گسترش یافته است. طبق اطلاعات اکثر رهبران مسلمانان، تعداد مسلمانان در روسیه بالغ بر ۲۰ میلیون نفر است. بعضی مفتی‌ها و اسلام‌شناسان حتی ارقام ۲۵ تا ۳۵ میلیون را عنوان می‌کنند. در این زمینه رابر فرهنگی وقت ایران در مسکو، دکتر ابراهیمی ترکمان، معتقد است: «وقتی در سال ۱۹۹۱م فروپاشی رخ داد فدراسیون روسیه ۱۵۴ میلیون نفر جمعیت داشت و ۸ میلیون هم مهاجر به آنها افزوده شد، در آن زمان از جمعیت کل آن سرزمین، تنها ۱۳ میلیون نفر مسلمان بودند؛ اما امروزه با اینکه، به جهت رشد منفی، جمعیت کل روسیه به حدود ۱۴۰ میلیون نفر رسیده، جمعیت

مسلمان این کشور به ۳۰ میلیون نفر رسیده است که این نشان از اقبال مردم به اسلام دارد».

طبق آمارهای نیمه رسمی بین ۱۲ تا ۲۰ میلیون از جمعیت فدراسیون روسیه مسلمان هستند؛ لیکن آمارهای غیر رسمی متناسب به محافل اسلامی، به جهت روند رو به رشد اسلام در روسیه رقم ۳۰ میلیونی مسلمان را در روسیه تأیید می‌کنند. این گروه بیشتر در قفقاز شمالی، تاتارستان، باشقیرستان، اودمورتیا، چواشیا، جمهوری ماری، سیبری، استان‌های اومیانوف، یژا، مارا، راتوف، آستاراخان، یرم، چلیا، بینسک، نیزنی نوگورد، و شهرهای مسکو، سنت پترزبرگ، قازان ساکن هستند. مسلمانان این مناطق پیرو دو مذهب شناخته شده تسنن و تشیع می‌باشند؛ اما تعداد سنی‌ها بیشتر است و پیروان مذهب تسنن از نظر مکاتب فقهی، به دو مکتب فقهی حنفی و شافعی و از نظر مکاتب کلامی به مکتب کلامی اشعری و اندی نیز به ماتریدیّه، تعلق دارند. این مسائل در سال‌های اخیر جریان سلفیت و وهابیت در روسیه، به خصوص در جمهوری‌های چچنستان و داجستان، فعالیت‌هایی دارند. گفتنی است اغلب پیروان اسلام در کرانه‌ی رود ولگا، نزدیک اوش و همچنین قفقاز شمالی زندگی می‌کنند.

بنا بر آمارهای رسمی تعداد شیعیان روسیه به دو میلیون نفر می‌رسد، اما غیر رسمی حکایت از چهار میلیون نفر دارد، از این تعداد، حدود سیصد هزار نفر در مسکو زندگی می‌کنند (تا یک میلیون نیز، برخی برآورده کرده‌اند) که قبلاً سازماندهی در آنجا داشتند، اما از چند سال قبل، برخی نهادهای خودجوش بومی و نیز از سوی ایران تلاش‌هایی در هدایت و روشنگری شیعیان آغاز شده است. مسلمانان شیعه به طور عمده در مناطق مرزی قفقاز شمالی زندگی می‌کنند. باید افزود که گروه شیعیان را عموماً آذربایجانی‌ها و تالش‌ها تشکیل می‌دهند. همچنین بر پایه‌ی آمارهای سال ۱۹۹۶م، در روسیه، تعداد ۴۳ اداره دینی مسلمان و ۲۳۴۹ مسجد وجود داشته است. از جمله مساجدی که می‌توان در مسکو نام برد، مسجد جامع

پیشگفتار

مسکو، مسجد تاریخی، مسجد یادبود روی کوه پالکونی، مسجد آترادانایا و مسجد نواتروف می‌باشد. در پترزبورگ نیز، باید به مسجد تاریخی منطقه‌ی پوشکین اشاره نمود که از سوی تزارها برای شاهان عثمانی ساخته شده بود که بعد از جنگ اول جهانی و قرار گرفتن عثمانیان در صفوف متفقین، کاربری آن تغییر یافت و اکنون این مسجد تعطیل است؛ امید است، به عنوان مسجدی رسمی برای شیعیان، مورد بهره‌برداری قرار گیرد!

از دیگر مساجد سن پترزبورگ که درست در وسط شهر قرار گرفته است، مسجدی زیبا با نام «مسجد تاتارها» می‌باشد که قدمتی ۱۵۰ ساله دارد و طبق اسناد موجود، این مکان مقدس، از سوی یک خیر شعی شهر از اهالی شهر باکو، مرحوم حاجی زین العابدین تقی‌اف ساخته شده است، لیکن اکنون به دلالت، تحت اختیار برادران مسلمان اهل سنت می‌باشد.

در آغاز قرن بیستم میدی، تقریباً، می‌از یهودیان جهان در روسیه زندگی می‌کردند. با توجه به اینکه در سال‌های ۱۷۰ تا ۱۹۱۰، تعداد زیادی از یهودیان از شوروی به فلسطین اشغالی (اسرائیل) مهاجرت کردند؛ اما بر اساس آمارها، تعداد قابل توجهی از آنها در سال ۱۹۹۷م در فدراسیون روسیه، به ویژه در شهرهای بزرگ مسکو و سنت پترزبورگ زندگی می‌کنند. در ضمن عده نسبتاً کمی نیز از آنها در منطقه خود مختار ابلاست در شرقی‌ترین نقطه‌ی روسیه، ساکن هستند. تبلیغ در آیین یهود موضوعی نادر است، چرا که «آنان خود را نژاد برتر می‌دانند و همواره به دنبال افزایش نفوذ و سلطه‌ی مطلق و سیاسی بر جهان هستند و در ضمن این دین به طریق وراثت منتقل می‌شود و کسی نمی‌تواند به این آیین داخل شود».

مذهب بودائی (بودیسم) نیز، از سال ۱۹۴۱م به عنوان یکی از مذاهب روسیه به رسمیت شناخته شد. طرفداران این آیین در جمهوری‌های کالمیک و تیوا و بعضی از نواحی

ایرکوتسک و چیتا و شرق روسیه، اخیراً تعدادی نیز در مسکو و پترزبورگ ساکن شده‌اند. ناگفته نماند که تعداد بودائیان روسیه طبق آمار ۱۹۹۷م حدود یک میلیون نفر بوده است.

نویسنده حاضر سلسله یادداشت‌ها و گزارش‌هایی از وضعیت نسخ خطی اسلامی به خصوص دستنویس‌های فارسی در روسیه است که بخشی از آن در سفر پیشین به روسیه (۲۰۱۱م) و بخش دیگر نیز در سفر اخیر (۲۰۱۴م)، به لطف الهی، در ایام فراغت، تنظیم گردید. ابتدا به صورت رسمی بخش‌هایی از آن در وبسایت بساتین (پایگاه خبری نسخ خطی)^(۱) منتشر گردیده بود، اما به توصیه‌ی برخی گرامیان، به جهت اینکه فایده‌ی آن عمومی‌تر بشود، اینک با تغییرات و اضافاتی، در قالب کاغذی، نیز منتشر می‌گردد، تا چه قبول افتد و که در نظر آید.

در پایان سخن، شایسته‌ی ذکر است که جز کتاب حق، هیچ اثری خالی از خطا و اشتباه نیست، امید است اساتید بزرگوار، پژوهشگران، دانشجویان و نظریات و راهنمایی‌های اصلاحی و سازنده خود، ما را محروم نسازند.^(۲) در اینجا باید استحضار جماع شهر این خلدون را تکرار نمایم که: «خداوندان و دانشمندان کرامت در آن به دیده‌ی انتقاد اصلاح نگرند، نه به چشم رضامندی و از آنچه سزاوار اصلاح است، چشم پوشی نکنند...»^(۳)

در اینجا بایسته است، از عزیزان و سروران، بخصوص از جناب آقای دکتر ابودر ابراهیمی ترکمان، ریاست محترم سازمان فرهنگ و ارتباطات اسلامی، سپاس ویژه داشته باشم.

1. <http://www.manuscripts.ir>
2. hosseinnottaqi@gmail.com

۳. مقدمه تاریخ ابن خلدون، ص ۷.

به جهت حمایت‌های مستمر ایشان نسبت به مقوله‌ی نسخ خطی، چه در زمانی که در سمت رازی ایران در روسیه حضور داشتند و الحمدلله در همان ایام با حمایت ایشان، ده جلد از فهرست‌های روسی در معرق نسخ خطی فارسی انستیتو دستنویس‌های شرقی سنت پترزبورگ به فارسی ترجمه و منتشر گردید و بدین ترتیب موادی ناب از تاریخ و فرهنگ ایران زمین، به چرخه‌ی علمی - پژوهشی ایران اسلامی تزریق گردید و چه دوران کنونی که مسؤولیت سنگین هدایت سازمان فرهنگ را عهده‌دارند و با حمایت ایشان، همچنان کار سترگ فهرست‌نگاری نسخ خطی فارسی در همان انستیتو، دنبال می‌گردد؛ نیز علی‌رغم مشغله‌های فراوان ایشان در سازمان فرهنگ، اینک، قبول زحمت غوده، تقریظی بر این اثر نگاشتند؛ از سرکار خاتم دکتر ایرنا پایون، رئیس انستیتو دستنویس‌های شرقی فرهنگستان علوم روسیه و دکتر ستانیسلاو پروزوروف، معاون نرم انستیتو، که نهایت محبت و همراهی را مبذول داشتند، برخی گرامیان در رازی فرهنگی ایران، در روسیه، که طی دو سفر، زحمات متعدد ما بر عهده این عزیزان بود، از ریاست معزز و ماوراء محترم سازمان اسناد و کتابخانه‌ی ملی جمهوری اسلامی ایران، به خصوص سروران بخش انتشارات سازمان، که نهایت محبت را، در روند چاپ و نشر این فهرست، مبذول داشتند، از سرکار خاتم بوی، ریاست محترم کتابخانه‌ی مرکزی سازمان فرهنگ و همکار گرامی ایشان، آقای دکتر سعید خداداد، نائینی، که همواره رهن الطاف این دو بزرگوار بودم، آقای فتح الله ذوقی، از همکاران بنیاد مطالعات اسلامی در مسکو، آقای محمدجواد شعبانی، و نیز آقای سید علی رضی، که هر یک، در برخی برنامه‌ها، مهربانانه، این کمیته را همراهی نمودند و سایر عزیزانی که در شکل‌گیری این دفتر، سهمی بوده‌اند، صمیمانه تشکر می‌نمایم و الله ولی الخیر و هو المستعان.

حسین متقی

سنت پترزبورگ - دی ۱۳۹۳ / ژانویه ۲۰۱۵